

ПОСТМОДЕРНА ПАРАДИГМА НАУКИ: ВИКЛИКИ ЕПОХИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Шакун Н. В., Щербина Н. О.

ВСТУП

Сучасний етап суспільних перетворень, що супроводжується наростанням процесів інформатизації, характеризується кардинальними змінами в усіх сферах суспільного життя. В умовах формування нового, інформаційного типу суспільства, трансформуються науково-технічна, економічна, політична, соціальна, культурна сфера, докорінно змінюється суспільна свідомість. Це актуалізує потребу розробки нових наукових та філософських підходів, здатних пояснити ці трансформації.

Нову візію науки пропонує посмодернізм, який розуміється як особливий філософський проект, тип мислення і парадигма світосприйняття. Провідною тенденцією постмодернізму є перетворення дослідницької діяльності та використання знань в основний чинник суспільного виробництва, що конституює постіндустріальне або інформаційне суспільство.

Сучасна філософія науки відображає трансформацію українського суспільства в напрямку постіндустріалізму. Проте недостатньо розробленими є теоретико-методологічні підвалини постмодерної парадигми науки. Дане дослідження передбачає аналіз сучасних проблем науки та методологічну інтерпретацію дослідницьких стратегій в контексті новітніх методологічних і організаційних аспектів її функціонування. Йдеться про філософські підходи, пов'язані з недовірою до гранд-наративів та метанаративів, натомість орієнтовані на нелінійність, поліцентричність, самоорганізацію відкритих дисипативних систем.

Словом, маємо брати до уваги, що наука перших десятиліть ХХІ століття орієнтується на принципово інші філософсько-методологічні засоби, ніж ті, які були притаманні науці ХХ століття, адже «постмодерністська філософія є однією з таких парадигмальних змін, що задає нові світоглядні координати та науково-методологічні орієнтири»¹.

Враховуючи принципи постмодернізму, сформульовані теоретиками постіндустріального суспільства, нагромаджені сучасними науковцями,

¹ Modern civil society in the era of informatization: postmodern worldview / O. Melnyk, N. Shakun, O. Herasymenko, A. Nitchenko, M. Olkhovyyk, O. Kolievatov. AD ALTA. 2023. 13/01-XXXIII. P. 41.

прагнемо досягти поставленої дослідницької мети: проаналізувати особливості постмодерної парадигми науки. Першочерговим завданням при цьому визначаємо дослідження потенціалу постмодерністської філософії у рефлексії над наукою, визначення її методологічного простору у світлі світоглядно-теоретичних принципів постмодернізму.

1. Виникнення передумов проблеми та її формулювання

Постіндустріальна епоха формує нову картину світу та нову філософію, в межах якої принципово по-новому інтерпретується світ та місце в ньому людини. Слід підкреслити, що тлумачення перетворень в культурі та науці суспільства, загалом, відбувається в річищі певних філософсько-методологічних парадигм. Поняття «парадигма» (від лат. «зразок», «взірець») давні греки вживали для характеристики світоглядно орієнтованих поглядів. У широкий науковий вжиток його вводить Т. Кун. На цьому, зокрема, наголошує Н. Перев'язко, яка підкреслює, що після праці Т. Куна «Структура наукових революцій» поняття «наукова парадигма» міцно увійшло до понятійного апарату сучасних досліджень з історії й філософії науки. На думку дослідниці, це відбулося тому, що Т. Куну вдалося побачити в розвитку і змісті науки глибший соціокультурний контекст, ніж це традиційно розумілося до нього, контекст, який виходить за межі поняття «наукова теорія» та дозволяє по-новому побачити внутрішні механізми формування і виробництва наукового знання².

Т. Кун окреслив і зміст поняття «парадигма», так він вказує, що в усталеному розумінні воно означає прийняту модель або зразок. Разом з тим, він акцентує на тому, що в науці парадигма вкрай рідко може стати об'єктом копіювання, оскільки вона швидше являє собою об'єкт для подальшої розробки і конкретизації в нових або жорстких умовах. Зрештою, Т. Кун пояснює значення цього терміну з позицій двох підходів. У першому значенні поняття «парадигма» уживається в широкому соціологічному сенсі й включає те, що об'єднує членів наукового співтовариства – переконання і цінності. Друге значення, яке автор визнає глибшим, – це розуміння парадигми як моделі, зразка вирішення конкретних «головоломок» даної науки³⁴.

² Перев'язко Н. Трансформація наукових парадигм у фізиці на межі XIX–XX ст. у контексті категоріального синтезу. *Наука та наукознавство*. 2010. № 1. С. 55–63

³ Там само.

⁴ Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с. URL: <http://litopys.org.ua/kuhn/kuhn.htm> (дата звернення: 25.01.2025).

Сучасні дослідники виділяють три основні парадигми методології наукового пізнання – домодерну, модерну і постмодерну⁵. Кожна парадигма спирається на особливе розуміння світу як єдності багатоманітності речей, властивостей і відношень, на основі якого формується філософське трактування категорій матерії, руху, простору, часу. Формується наукова картина світу – вища форма систематизації наукового знання, в якій, спираючись на результати теоретичної науки і певні філософські засади, наукове співтовариство здійснює універсалізацію наукового знання, внаслідок чого формується систематичне світоуявлення, як основа світогляду.

Через наукову картину світу результати наукового пізнання можуть бути сприйняті людською культурою, створення наукової картини світу – це необхідний момент з усвідомлення результатів наукового пізнання. Паралельно зі створенням наукової картини світу виробляється відповідний стиль наукового мислення – система методологічних принципів і нормативів, що детермінують конкретно-історичну форму наукового знання і забезпечують спосіб застосування наукових методів.

При розкритті специфіки парадигми науки в контексті інформатизації, варто враховувати також фундаментальні перетворення методології наукового дослідження на кожному з етапів її функціонування. Важливо брати до уваги зміну поглядів на суб'єкта і об'єкта наукового пізнання, критерії достовірності наукових знань, а також тип наукової раціональності. Останній розуміється вітчизняними науковцями як комплекс атрибутів, що визначають нормативну базу організації та проведення дослідження, взаємовідносин суб'єкта й об'єкта, характер одержуваного знання⁶.

Першочергово варто розглянути специфіку домодерної та модерної парадигм наукового пізнання з тим, щоб співвіднести їх провідні тенденції зі стилем наукового мислення та типом наукової раціональності постмодерної парадигми науки.

Вітчизняний філософ В. Шевченко вважав, що найбільший вплив на становлення методології науки, принаймні в Європі, зробили декілька домодерних філодоксично-релігійних шкіл. Зокрема, маються на увазі такі школи, як піфагорійська, атомістична (епікурейська), платонічна, перипатична (аристотелівська), стоїцизм та маніхейство⁷.

⁵ Лук'янець В. Наука в інтер'єрі Постмодерну. *Філософська думка*. 2005. № 1. С. 3–22.

⁶ Кузь О.М., Чешко В.Ф. Філософія науки : Навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім.С. Кузнеця, 2017. С. 38.

⁷ Методологія і організація наукових досліджень: Навчальна програма, плани семінарів і конспект лекцій (для аспірантів, здобувачів і студентів) / Укл. В.І. Шевченко. Чернівці: ЧДІЕУ, 2005. С. 61.

Вчений переконаний, що піфагорейство вплинуло на становлення наукової методології внаслідок звернення уваги на особливості математичних об'єктів та аостулювання ідеї про незмінність знання, вираженого у постійноіснуючих символіко-понятійних формах. Атомісти орієнтували дослідження на пошук таких першоначал, поєднання яких утворювало розмаїття речей у світі. Платонізм обстоював думку про те, що пізнавально-дослідницька діяльність не тільки створює універсальне знання (ідеї), але й те, що воно передається з покоління до покоління через його освоєння. Аристотелізм спирається на платонізм, проте Аристотель «започатковує вчення про методіку конкретної дослідницької роботи та упорядкування її результатів, відрізняючи її від методологічного (софійного) пізнання причин і начал світобуття і життєдіяльності людей»⁸. Стоїки у пізнанні світу орієнтувались на принципи природовідповідності та соціокультурної значущості, а аріанство (маніхейство) сприяло поєднанню наукових знань та проводило думку про необхідність узгодження понять і предметів.

Отож, домодерна (премодерна) парадигма науки, характерна формуванням та нагромадженням софійних знань, створювала теоретичні підстави, на ґрунті яких розпочалось дослідження конкретних речей, явищ та отримання істинного знання. Їй були властиві окремі тенденції:

1) спиралась на уявлення про втручання у плін земних подій потойбічних сил, які забезпечують взаємозалежність та взаємозв'язок усіх речей і подій у світі;

2) ґрунтувалась на філодоксично-релігійній картині світу;

3) орієнтувалась на фрагментарно-досвідне пізнання;

4) передувала виникненню науки.

Модерна парадигма науки (XVII століття до кінця 80-х років XX століття) відповідала реаліям промислово-урбаністичної цивілізації та репрезентована двома типами наукової раціональності: класичною (XVIII – кінець XIX століття) і некласичною (кінець XIX століття – 1980-ті рр.).

Передумови її формування визріли в добу ренесансу, коли філософія здійснює перегляд теологічної картини світу, в її центр ставить людину та утверджує думку про універсальні людські здібності і здатність досліджувати предметну різноманітність світу. В межах ренесансної філософії утворюється сукупність теоретико-методологічних підстав, які стали підґрунтям для формування модерної парадигми дослідницької

⁸ Методологія і організація наукових досліджень : Навчальна програма, плани семінарів і конспект лекцій (для аспірантів, здобувачів і студентів) / Укл. В.І. Шевченко. Чернігів: ЧДІЕУ, 2005. С. 63.

роботи, власне, в цей період дослідницька робота починає інституалізуватися.

Класична наукова раціональність і методологія, що сформувались із XVII століття і домінували до останніх десятиліть XX століття «ґрунтувалася на лапласовському детермінізмі (можливість однозначного та всеосяжного опису всієї сукупності причинних зв'язків явищ і процесів реальності) та декартівського поділу об'єкта і суб'єкта пізнання як двох абсолютно автономних сутностей»⁹.

Причому новочасна (модерна) парадигма наукових досліджень започатковується такими образами (картинами) світу, що спираються на дані експериментальних досліджень і систематизацію та узагальнення різноманітних спостережень на основі усталених масштабів і методик їх застосування. Насамперед, в першій половині XVII століття серед європейських вчених виникає думка про необхідність зміни методу дослідження світу, оскільки попередні дослідження були позначені спробами віднайти субстанційні (матеріальні чи духовні) начала.

Ключове світоглядно-методологічне значення набуває принцип механіцизму, в контексті якого тлумачиться суспільство, держава і навіть природні організми. Так, англійський філософ Т. Гоббс розробляє власну версію держави-механізму, а французький просвітник Ж. Ламетрі за аналогією з машиною розглядає людину.

Некласичний період модерної парадигми наукової раціональності і методології характерний співіснуванням різноманітних методологічних стратегій: позитивізму, феноменології, герменевики, аналітичної філософії та ін. Панівним на радянському дослідницькому просторі був марксизм-ленінізм з його орієнтацією на діалектичний та історичний матеріалізм, принцип тотожності мислення й буття.

Вцілому модерна парадигма науки мала такі специфічні риси:

1) ґрунтувалась на механістичній природничо-науковій картині світу: в її межах природа розглядалась як математичний універсум, кожне явище пояснювалось як результат дії загальних законів механіки;

2) в контексті класичного типу наукової раціональності стверджувалась привілейована позиція розуму;

3) в її межах здійснювалась спроба екстраполювати окремі закони природи (закону перетворення і збереження енергії) на тлумачення усіх пізнавальних процесів та створити універсальну методологію науки (позитивізм);

4) у цей період сформувалось розуміння науки як відображення дійсності («матерії») у свідомості людини та діалектико-матеріалістична

⁹ Кузь О.М., Чешко В.Ф. Філософія науки : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 39.

методологія науки, що спиралась на «закони діалектики» і «принципи відображення».

Отже, кожен етап розвитку суспільства потребує особливих філософсько-методологічних підходів, здатних відобразити ці процеси. Сучасні філософи виділяють три основні парадигми методології наукового пізнання – домодерну, модерну і постмодерну, кожна з яких мала свою специфіку та сутнісні риси. Нинішнє постінформаційне суспільство потребує розробки нових методологічних концепцій.

2. Аналіз основних тенденцій постмодерної парадигми науки та формулювання завдань для оптимального розвитку науки в контексті інформатизації

Криза класичного світобачення, поява неklasичної науки та сучасна глобальна наукова революція зумовлені появою та успішним функціонуванням спеціальної і загальної теорії відносності й квантової механіки у фізиці, генетики у біології, кібернетики. Постмодерна наукова парадигма ґрунтується на новій картині світу, де світ представлений як відкрита, нелінійна, дисипативна система, що самоорганізується. Її становлення пов'язане з появою нового типу мислення – нелінійного.

Н. Букровська акцентує на тому, що постмодернізм («постмодерністська ситуація») – це відстоювання одиничного, індивідуального сумніву проти цілої налагодженої системи. Дослідниця вказує, що основою постмодерністського філософського світогляду й досі вважають працю Ж.-Ф. Ліотара «Ситуація постмодерну», де стисло й переконливо викладено характерні риси такого бачення світу: насамперед прощання з мета-поясненнями, «мета-нараціями», тобто з тими великими проектами, що пропагують ту чи іншу головну ідею, якої мусять дотримуватися сучасні її теоретики та практики. Ж.-Ф. Ліотар протиставляє постмодерністську науку науці епохи модерну, оскільки остання претендувала на статус центрального, ключового наративу порівняно з іншими типами знання (релігійного, міфологічного, повсякденного тощо). У свою чергу, науку доби постмодерну відрізняє те, що вона будує теорію власної еволюції як перервного, катастрофічного, незгладжуваного, парадоксального розвитку.

На думку І. Пригожина та І. Стенгерса, «золота доба класичної науки минула, а разом з ним зникли і впевненість в тому, що наукова раціональність, не дивлячись на суттєво відмінні між собою інтерпретації, може бути прийнятною основою для нашого діалога

з природою»¹⁰. Так світ науки – реальний світ – став відчуженим і повністю відірваним від світу життя. Наука не спроможна не лише пояснити цей світ, але навіть виправдатися, назвавши його «суб'єктивним»¹¹.

Постіндустріальне суспільство, на відміну від індустріального, спрямованого на максимальну уніфікацію, стандартизацію та уніфікацію спирається на принципово іншу технологію, яка спрямована на забезпечення соціокультурного розмаїття. При цьому орієнтація на різноманітність перетворюється на фундаментальну основу постіндустріального суспільства, на яку спираються практично всі компоненти соціокультурної системи¹².

Наприклад, для ініціаторів постмодерністського напрямку в галузі математики, фундамент її не може стати непорушним склепінням абсолютних істин. Модерністські уявлення про «абсолютну математичну строгість», «абсолютну достовірність», «остаточне обґрунтування математики» постмодерністи оцінюють не інакше, як ґносеологічні вигадки, ілюзії. Як гуманитарії-постмодерністи, так і представники аналогічної течії у сфері точних та природничих наук у першу чергу віддають перевагу суб'єктивним якостям індивіда у процесі пізнання світу та прогресу науки, а такий процес пізнання (особливо це стосується літературних постмодерністських текстів, у яких існує не тільки лабіринт для читача та автора, а й синтез різних жанрів – від триєдності класицизму до ілюзорних моделей доби модерну) можливий лише завдяки використанню нового для цих наукових сфер методологічного інструментарію – компаративного аналізу¹³.

У новій реальності особлива роль належить інформації та електронним засобам, які забезпечують можливість отримання та поширення інформації. Описуючи особливості інформаційного суспільства, сучасні теорії підкреслюють, що стрімкий розвиток інформаційних технологій змінює уявлення про простір і час, сприяючи виникненню виняткового середовища інформаційного суспільства, пов'язаного з мережевою організацією простору. Інформація може взаємодіяти не тільки

¹⁰ Пригожин І., Стенгерс І. Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою. М., 1986. С. 72.

¹¹ Там само.

¹² Modern civil society in the era of informatization: postmodern worldview / O. Melnyk, H. Shakun, O. Herasymenko, A. Nitchenko, M. Olkhovyyk, O. Kolievatov. AD ALTA. 2023. 13/01-XXXIII. P. 41.

¹³ Бурковська Н. Постмодерністські тенденції у сфері гуманітарного знання: компаративний аналіз як новий методологічний інструментарій. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/172/2/FB135D2D.pdf> (дата звернення: 22.12.2024).

з духовним світом людини, але й з матеріальним, визначаючи тим самим її культурне і матеріальне існування¹⁴.

С. Куцепал наголошує, що у постмодерній картині світу відсутня будь-яка система пріоритетів та жорстка структурованість реальності, відкидається ієрархічний порядок. Тоталізуючий дискурс модерну замінюється культом плюральності та фрагментарності, визнанням нескінчених змін та відмінностей, переконанням, що реальність неможливо описати за допомогою лінійних термінів»¹⁵.

Для відображення різноманітності і нелінійності сучасного світу Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі запроваджують модель ризоми. Ризома – це термін, запозичений з ботаніки, який означає корневу систему рослини, позбавлену центрального (головного) відростку, в результаті чого сітка переплетеного коріння є субстанціонально рівнозначною¹⁶.

Сучасні філософи виділяють такі принципи постмодерністської концепції як: орієнтація на різноманіття; плюралізм, принцип децентралізації; постіндустріальна інтеграція; фрагментація тощо¹⁷. Щодо проблемного кола постмодерного дискурсу науки В. Лук'янець виділяє такі аспекти:

- відносини влади та науки;
- відносини влади, знання та мови;
- індустрії дискурсивних технологій влади та свобода особистості;
- взаємозв'язок соціокультурного контексту та соціальної активності творців науки;
- трансформація науки в технонауки;
- запобігання екзистенційним погрозам буттю людини, породжуваним вибухоподібним розвитком індустрії наукомістких технологій (інформаційних, біогенних, інтернетних, мультимедійних, віртуальних тощо).

Також В. Лук'янець акцентує на тому, що найбільше мислителів постмодерну турбує проблема аксіологічної парадоксальності науки.

¹⁴ Modern civil society in the era of informatization: postmodern worldview / O. Melnyk, H. Shakun, O. Herasymenko, A. Nitchenko, M. Olkhovyk, O. Kolievatov. AD ALTA. 2023. 13/01-XXXIII. P. 41.

¹⁵ Куцепал С.В. Модернізація постмодерну: причини та перспективу *Актуальні проблеми духовності*: Зб. наук. Праць / Ред.: Я. В. Шрамко. Вип. 11. Кривий Ріг, 2010. С. 115.

¹⁶ Куцепал С.В. Світ Ж. Дельоза: ризома, сенс, нонсенс. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 54. С. 220–221.

¹⁷ Modern civil society in the era of informatization: postmodern worldview / O. Melnyk, H. Shakun, O. Herasymenko, A. Nitchenko, M. Olkhovyk, O. Kolievatov. AD ALTA. 2023. 13/01-XXXIII. P. 41.

Постмодерністські аналітики скептично ставляться до аксіологічної дихотомії – поділу наук на гуманні та антигуманні.¹⁸

Постмодерністська концепція «відкритості», яка змінює традиційні уявлення про простір і час, ставить нові виклики до процесу отримання і усвідомлення інформації. І саме постмодерністське бачення дійсності з артикуляцією надскладності процесів і явищ, взаємопосланості багатьох різних систем, мереж і джерел інформації є надзвичайно актуальним. З цього приводу С. Білоусов слушно зауважує, що з точки зору більшості сучасних дослідників, воно сприймається й розглядається як різновид, або ж похідна, теорії постіндустріального суспільства, основу якої свого часу поклали такі його теоретики як Д. Белл, З. Бжезинський, О. Тоффлер та інші. Розглядаючи суспільний розвиток як «зміну стадій», прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням «четвертого», інформаційного сектору економіки, наступного за сільським господарством, промисловістю та економікою послуг¹⁹.

П.Ф. Дракер, відомий фахівець з менеджменту, соціології та соціальної філософії, прийшов до осмислення глобального контексту соціально-економічних змін, що відбуваються у світі внаслідок тенденції до домінування інформаційної складової у всіх сферах виробництва, з позицій вивчення теорії управління. Концепції власне інформаційного суспільства (найбільш видатними розробниками яких є Дж. Бенігер, З. Бжезинський, М. Кастельс, М. Маклюен, Й. Масуда, Дж. Нейсбіт, Е. Тоффлер та інші) більшістю сучасних дослідників розглядаються або ж як одна з течій постіндустріалізму (тому що в їх основі також лежить методологічний принцип технологічного детермінізму) або ж як нова, відносно самостійна стадія його розвитку, що специфікується акцентуванням уваги передусім саме на інформаційній складовій цивілізаційних змін.

На початку третього тисячоліття у більшості розвинених країн світу, у зв'язку з реалізацією різноманітних програм «електронізації», пов'язаних із впровадженням електронно-цифрових підписів, електронного документообігу та електронного урядування, почали широко застосовувати поняття «розумного суспільства» (A Smart Society), або ж «суспільства знань» (A Knowledge Society). Їх змістовне наповнення представляє собою найсучасніші версії інформаційного

¹⁸ Лук'янець В. Наука в інтер'єрі Постмодерну. *Філософська думка*. 2005. № 1. С. 9–10.

¹⁹ Білоусов О.С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 60–68.

суспільства з певними акцентами, а саме: параметри «розумного суспільства» визначає передусім «розумність» економіки, тобто такий її стан, коли економіка працює не лише на отримання високих прибутків, а й передусім на людський розвиток, на примноження людського та соціального капіталу, турбуючись про екологію та створення для людей робочих місць, комфортного довкілля тощо.

Чи не найбільш класичним виразником концепцій власне інформаційного суспільства вважається американський футуролог і соціолог Е. Тоффлер. В своїй основній трилогії: «Шок майбутнього», «Третя хвиля» та «Метаморфози влади» він подає своє розуміння інформаційного суспільства як абсолютно якісно нової стадії суспільного розвитку у порівнянні з попередніми. Він систематизував свої погляди щодо змін, які відбуваються у розвитку цивілізації внаслідок настання інформаційної епохи. Увесь процес еволюції людської цивілізації він поділяє на три головних фази: сільськогосподарську фазу «першої хвилі», індустріальну фазу «другої хвилі» і фазу «третьої хвилі», яка, за Е. Тоффлером, лише розпочинається²⁰.

Прихід «третьої хвилі» ознаменувався поширенням «немасових» засобів масової інформації: у 1970-х рр. в США, коли багатотиражні газети і журнали великих міст занепали, одночасно зросла кількість міні-журналів, націлених на задоволення вузьких особистих інтересів, регіональних чи місцевих ринків. Демасифікація засобів масової комунікації, робить висновок Е. Тоффлер, демасифікує також наші думки. Замість довгої і зв'язної «низки» ідей, підкреслює Е. Тоффлер, синтезованої для нас, нам усе частіше пропонують короткі модульні образи інформації: реклами, команди, теорії, уривки новин, тощо. Отже, резюмує він, «третя хвиля» змушує нас формувати свої власні «ланцюги» із матеріалу, який пропонують нові засоби комунікації. Це веде до більшої індивідуальності; «інформаційне суспільство» виникає через величезне зростання кількості інформації, якою ми обмінюємося одне з одним, підкреслює Е. Тоффлер. Формуються «електронні спільноти» – групи людей з однаковими інтересами. Цивілізація «третьої хвилі» дає змогу записувати різноманітну діяльність до найменших дрібниць.

Для багатьох футурологів, що досліджують наслідки інформаційної революції та приходу інформаційного суспільства, характерне прагнення максимально деталізувати їх та визначити навіть конкретні часові межі їх появи. Так наприклад, М. Кайку наводить навіть часовий графік настання очікуваних від прогресу науки змін: коли буде створено штучний

²⁰ Білоусов О.С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 62–63.

інтелект, винайдено ліки від раку, усунуено старіння. У його прогнозі розглянуто три наукові революції кінця XX – початку XXI ст.: квантову, біомолекулярну і комп'ютерну. Квантову революцію автор розуміє як найфундаментальнішу з усіх, оскільки вона спричинила дві інші: «Квантова революція поклала початок комп'ютерній та біомолекулярній революціям через транзистор, лазер, рентгенівську кристалографію та теорію про молекулярні зв'язки»²¹.

Розвиток інформаційного суспільства та комп'ютерних технологій зумовив потребу розробки нової наукової методології застосування методів системного аналізу, синергетичного й інформаційного підходів, нанонауки й досягнень у сфері штучного інтелекту, синтез новітніх знань в сфері природничих та гуманітарних наук з метою вирішення глобальних проблем.

Н. Зленко зауважує, що термін «штучний інтелект» може використовуватися як у широкому так і вузькому розумінні. У вузькому розумінні «штучний інтелект» – це інтелект, який проявляється у результаті функціонування будь-якої автоматизованої системи або комп'ютерної програми. У широкому розумінні «штучний інтелект» – це здатність автоматизованої системи або комп'ютерної програми виконувати функції людини, приймаючи оптимальне рішення на основі аналізу зовнішніх чинників та з урахуванням життєвого досвіду людства. Під терміном «штучний інтелект» розуміють науковий напрям, моделювання процесів пізнання і мислення, що ставить за мету використання людиною для підвищення продуктивності обчислювальної техніки; різні пристрої, механізми, програми, які за тими чи іншими критеріями можуть бути названі «інтелектуальними»; сукупність уявлень про пізнання, розум і людину, що роблять можливими саму постановку питання про моделювання інтелекту. Серед найважливіших класів задач, які ставилися перед розробниками інтелектуальних систем з моменту визначення штучного інтелекту як наукового напрямку, слід виділити наступні задачі: доказ теорем, розпізнавання зображень, машинний переклад і розуміння людської мови, ігрові програми, машинна творчість, експертні системи. Особливу увагу вчені приділяють проблемам інтеграції мозку й комп'ютерних мереж, можливості переносу особистості на комп'ютерний носій²².

²¹ Білоусов О.С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 63–64.

²² Зленко Н.М. Проблема штучного інтелекту: соціально-філософський аналіз. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2018. № 1 (17) 92. С. 90–91.

Поява кіберпростору змінило ставлення людини до дійсності. Людина зіткнулася з новою об'єктною сферою, що раніше ніколи не освоювалася. Фахівці зі штучного інтелекту схильні визнати, що постійний симбіоз людини з інтелектуальним комп'ютером (комп'ютери п'ятого покоління) і автономними роботами, що володіють кольоровим стереоскопічним зором, що розуміють мову, й володіють людино-подібною поведінкою, приведе в остаточному підсумку до виникнення людини нового виду – *homo intellectus* або *homo informaticus*. Прихильники ідеї постлюдини вважають, що повільний етап еволюції розуму у формі людини як біологічного виду завершується. А починається новий етап прискореної еволюції розуму у вигляді інформаційно-кібернетичних систем, що швидко змінюють одна одну на основі безперервно зростаючих обчислювальних і продуктивних потужностей²³.

В свою чергу, американський фізик Н. Гершенфелд, керівник проекту Массачусетського технологічного інституту «Речі, що мислять», цілком упевнений, що до 2050 р. більшість речей навколо нас «мислитиме» (обладнані крихітними мікросхемами, вони «відчуватимуть» нашу присутність, «читатимуть» наші емоції й попереджатимуть наші бажання). Комп'ютери «спілкуватимуться» один з одним та з Інтернетом за допомогою мікрохвиль, а люди керуватимуть ними голосом, жестами, теплом і рухами свого тіла, поступово перетворюються на «ходячі вузли Всесвітньої павутини». Виходячи з вище сказаного, можна констатувати що основними загрозами розвитку для людини є: часткова або повна заміна людини у технологічних процесах (масове безробіття); створення соціальних, релігійних та етичних проблем (конфлікт між природною і штучною формами мислячого життя); знищення інституту суспільності; здатність штучного інтелекту до самовідтворення та втрата контрольованості з боку людини²⁴.

Сучасна наука, зазначає провідний представник філософії постмодернізму Ж. Бодрійярд, спирається на зовсім іншу елементарну базу (тобто на інше розуміння «першоначал»), ніж та, на яку спиралася наука доби модерну. Нині *вихідними засадами науки* виступають суто релятивні підстави, якими є *бінарність* мислення, *квантово-енергетична релятивність* елементарних часток, їхня «свобода» існування порівняно із можливістю логічно описати цю свободу. Зрештою, сучасна наука ураховує цілковиту *винятковість* (абсолютну неповторність) *генотипу* кожної людини, в тому числі вченого-дослідника, а також *переважання виробництва і «копювання копювання» над оригінальною творчістю і*

²³ Зленко Н.М. Проблема штучного інтелекту: соціально-філософський аналіз. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2018. № 1 (17) 92. С. 93.

²⁴ Там само. С. 94–95.

винахідливістю. Тому в галузі наукових досліджень нині, з погляду Ж. Бодрійяра, симуляція досліджень переважає власне наукову творчість.

ВИСНОВКИ

Постмодерна парадигма науки, таким чином, ставить під сумнів модерну парадигму науки, що орієнтувалася на певні універсальні картини світу, стверджує неспроможність універсалізму в перспективі розгортання дослідницького процесу.

Збільшення доступності інформації та швидкості обробки даних призвело до виникнення нових підходів до наукового дослідження, тому постмодерна парадигма науки вимагає переоцінки традиційних методів наукової роботи. Зокрема, збільшення ролі інформаційних систем у науковій роботі передбачає навчання нових спеціалізованих навичок у сфері обробки даних та інформаційних технологій.

Навколишнє середовище наукових досліджень змінює вимоги до якості освіти та підготовки науковців: підвищена швидкість зміни інформації і розвитку інформаційних технологій потребують від науковців постійної самосвідомості та здатності навчатися під час роботи. Проте основне, на чому наполягає постмодернізм, – це обов'язкова гуманістична орієнтація діяльності вчених та етика відповідальності науковців.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано ключові аспекти постмодерної методології науки у світлі викликів доби інформатизації. Сучасна філософія науки відображає трансформацію суспільства в напрямку постіндустріалізму. Досліджені сучасні тенденції перетворення науково-дослідницької діяльності та використання знань в основний чинник суспільного виробництва, що конститує постіндустріальне або інформаційне суспільство. Формування постмодерної парадигми науки потребує спертя на сучасні філософські підходи. Вони пов'язані переважно із синергізмом, аналізом специфіки дисипативних систем, із домінуванням інформаційних технологій, нелінійних інтерпретацій знань і подій тощо.

Необхідність окреслення основних тенденцій постмодерної парадигми науки належна методологічна інтерпретація сучасних дослідницьких проблем, актуалізованих інформатизацією, визначає тематику даного дослідження.

Література

1. Modern civil society in the era of informatisation: postmodern worldview / O. Melnyk, H. Shakun, O. Herasymenko, A. Nitchenko, M. Olkhovyyk, O. Kolievatov. AD ALTA. 2023. 13/01-XXXIII. P. 41–47.

2. Білоусов О.С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 60–68.
3. Бурковська Н. Постмодерністські тенденції у сфері гуманітарного знання: компаративний аналіз як новий методологічний інструментарій. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/172/2/FB135D2D.pdf> (дата звернення: 22.12.2024).
4. Зленко Н.М. Проблема штучного інтелекту: соціально-філософський аналіз. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2018. № 1 (17) 92. С. 90–98.
5. Кузь О.М., Чешко .Ф. Філософія науки : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 172 с.
6. Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с. URL: <http://litopys.org.ua/kuhn/kuhn.htm> (дата звернення: 25.01.2025).
7. Куцепал С.В. Модернізація постмодерну: причини та перспективи. *Актуальні проблеми духовності*: 36. наук. Праць / Ред.: Я. В. Шрамко. Вип. 11. Кривий Ріг, 2010. С. 115–123.
8. Куцепал С.В. Світ Ж. Дельоза: ризома, сенс, нонсенс. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 54. С. 216–223.
9. Лук'янець В. Наука в інтер'єрі Постмодерну. *Філософська думка*. 2005. №1. С. 3–22.
10. Методологія і організація наукових досліджень: Навчальна програма, плани семінарів і конспект лекцій (для аспірантів, здобувачів і студентів) / Укл. В.І. Шевченко. Чернівці: ЧДІЕУ, 2005. 88 с.
11. Перев'язко Н. Трансформація наукових парадигм у фізиці на межі XIX–XX ст. у контексті категоріального синтезу. *Наука та наукознавство*. 2010. № 1. С. 55–63.
12. Пригожин І., Стенгерс І. Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою. М., 1986.

Information about the authors:

Shakun Nataliia Valeriivna,

PhD in Philosophy Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy and Social Sciences
Chernihiv Polytechnic National University
95, Shevchenko str., Chernihiv, 14000, Ukraine

Shcherbyna Nataliia Oleksiivna,

PhD in Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
and Humanitarian Disciplines
Penitentiary Academy of Ukraine
34, Honcha str., Chernihiv, 14000, Ukraine